***Haaretz* Opinions,** 21 July 1967

The Diskotel

YESHAYAHU LEIBOWITZ

THE rush of articles, speeches, . . . and letters to the press by religious, political, and rabbinical figures concerning the religious and national significance of the liberation of the Kotel Ha'maaravi [Western Wall], about the religious revival and national unity expressed by the mass pilgrimage to the Wall at the feast of Shavuot ten days after the liberation, etc., etc.—all call for an unambiguous response.

From the time when the evil king Manasseh, son of Hezekiah, erected idols and graven images in the sanctuary and set his son on fire in the valley beneath the Temple Mount, since the day when the Hellenistic Syrian king Antiochus Epiphanes and his Hellenized Jewish servants erected the "abomination of desolation" in the temple, . . . there has been no greater profanation than the pilgrimage of two hundred thousand Jews in twenty thousand vehicles this last Shavuot, and the allocation of special parking lots by the Israel Police on the slopes of the Temple Mount for the Sabbath visitors to the Wall. There has been no greater contempt shown to the Torah and Judaism than the thousands of Jews heading down to the Arab bazaars in the Old City every Sabbath to look for bargains.

ריקודים מעורבים ברחבת הכותל, 1967. צילום: פריץ כהן, לע"מ
Mixed dances in the Wailing Wall Plaza, 1967. Photo: Fritz Cohen, GPO
رقصات مختلطة في باحة الحائط الغربي، 1967. تصوير: فريتس كوهين، مجموعة الصور الوطنية

As for the [purported] national unity in the shadow of the Wall, here is my modest proposal: let the plaza in front of the Wall become the site of the biggest discotheque in Israel, and let it be called Discotheque Ha'shechina [discotheque of the divine presence]. This should satisfy every section of the nation: the secular, by virtue of its being a discotheque, and the religious, by its invocation of the divine in its name. This will be a marvelous symbol of the national unity represented by the wide coalition [ranging] from the National Religious Party [Mafdal] to the United Workers' Party [Mapam] in the government and from the Workers' Party of the Land of Israel [Mapai] to the ultra-Orthodox Agudat Yisrael in the Jerusalem municipality; it will be the emblem of the atheist / clerical regime of this secular state that is recognized by the public as religious.

—

Originally published in *Haaretz* (Tel Aviv), 21 July 1967; reprinted in the anthology *Judaism, the Jewish People, and the State of Israel* [in Hebrew] (Tel Aviv: Schocken, 1979).

הארץ, דעות
21 ביולי 1967

הדיסכותל

ישעיהו לייבוביץ'

שפע המאמרים, הנאומים והדרשות והמכתבים־לעיתונות של נציגים דתיים, מפלגתיים ורבניים, על המשמעות הדתית והלאומית של שחרור הכותל המערבי, על ההתעוררות הדתית והאחדות הלאומית שהתבטאו ב"עלייה לרגל" של המונים לכותל בחג השבועות שחל עשרה ימים לאחר יום השחרור, וכו' וכו' — כל זה מחייב תגובה ברורה.

מאז העמיד המלך הרשע מנשה בן־חזקיהו פסלים וצלמים בבית המקדש והעביר את בנו באש בעמק שבמורד הר הבית, ומיום שהועמד "שיקוץ משומם" במקדש על־ידי המלך הסורי־יווני אנטיוכוס אפיפנס ומשרתיו היהודים המתייוונים, מאז ועד היום הזה לא היה חילול השם כאותה עלייה לרגל לכותל המערבי של 200 אלף יהודים ב־20 אלף כלי רכב ביום חג השבועות הזה, וכן כעובדה שנקבעו על־ידי משטרת ישראל מגרשי חנייה מיוחדים במורד הר הבית למכוניות מבקרי הכותל המערבי בשבתות, ולא היה ביזיון לתורה וליהדות כתופעה של אלפי יהודים ויהודיות היורדים עתה מדי שבת בשבתו לעיר העתיקה לקניית "מציאות" בבזאר הערבי.

אשר לליכוד הלאומי בצלו של הכותל — הנה הצעתי: תתוקן הרחבה שלפני הכותל כדיסקוטק הגדול ביותר במדינת ישראל, וייקרא שמו "דיסקוטק השכינה". דבר זה ישביע את רצונם של כל החוגים והפלגים בעם: של החילונים — בשל היותו דיסקוטק; של הדתיים — בשל שם השכינה הנקרא עליו. דבר זה ישמש סמל נעלה לאחדות העם המיוצגת על־ידי הקואליציות שמן המפד"ל עד מפ"ם בממשלת ישראל ומן מפא"י עד אגודת ישראל בעיריית ירושלים — סמל למשטר האתאיסטי־קלריקלי של המדינה החילונית הידועה בציבור כדתית.

—

פורסם במקור בעיתון הארץ, 21.7.1967 (פורסם גם בספרו יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל). באדיבות יוסי יובל, מירה עופרן, יסכה ליבוביץ, אליה ליבוביץ.

صحيفة «هآرتس» آراء
21 تموز 1967

الديسكوتيل

يشعياهو لايفوفيتش

إن وفرة وكثرة المقالات والخطب والمواعظ والرسائل إلى الصحافة من ممثلي التيارات الدينية والحزبية والحاخامية حول الأهمية الدينية والقومية لتحرير الجدار الغربي، والصحوة الدينية والوحدة الوطنية المعبّر عنها في «حركة الحجيج» من الجماهير للجدار الغربي في عطلة عيد البواكير التي حلت بعد عشرة أيام من يوم التحرير، إلخ — كل هذه الأمور تُلزِم إجابات واضحة.

منذ ن وضع الملك الشرير منشيه بن حزقيا تماثيل وصور في الهيكل ومرر ابنه في النار في وادٍ في أسفل جبل الهيكل، ومن اليوم الذي وضع فيه الملك السوري اليوناني أنطيوخس أبيفانيس «صنمًا حجريًا» بموافقة خدامه المعتدلين المتأغرقين، فمنذ ذلك الوقت إلى يومنا هذا الذي يحج فيه أكثر من 200000 يهودي إلى حائط المبكى في 20000 مركبة خلال يوم عيد البواكير، فضلًا عن حقيقة أن الشرطة الإسرائيلية قد أقامت مواقف خاصة أسفل الحرم الشريف للسيارات التي كانت تزور حائط المبكى في أيام السبت، ولم تكن إدانة توراتية لآلاف اليهود واليهوديات الذين يقصدون كل يوم سبت البلدة القديمة لشراء «المقتنيات» في السوق العربي.

أما بالنسبة للتكتل القومي والوطني في ظل الجدار الغربي، إليكم اقتراحي: سيتم ترميم الساحة أمام الجدار لجعلها أكبر مرقص في دولة إسرائيل، وسيطلق على اسمه اسم «الديسكوتِل الإلهي». هذا سوف يرضي جميع التيارات والفصائل داخل الأمة: العلمانية -لأنها ساحة رقص، والدينية — بسبب أن الساحة مسماة على اسم الاله. وسيشكل هذا رمزًا لوحدة الشعب ممثلة في ائتلافات من الحزب القومي إلى مابام في الحكومة الإسرائيلية ومن ماباي إلى أجوداث إسرائيل في بلدية القدس — وهو رمز للنظام الديني الملحد للدولة العلمانية المرتبطة بأذهان الناس أنها دينية.

—

نشر أول مرة في صحيفة «هآرتس» (تل أبيب)، 21 تموز 1967 وفي كتاب يهدوت، الشعب اليهودي ودولة إسرائيل (في اللغة العبرية) (تل أبيب: دار شوكن للنشر، 1979)

הדתיקן

אלונה נצן־שיפטן

הקריקטוריסט זאב זיכה את ההילולה סביב הכותל המערבי בכינוי "דתיקן", על משקל "ותיקן". כבר ב־28 ביולי 1967 תיאר זאב את שר הדתות חוגג את שדרוג מעמדו. בירושלים המערבית שלפני 1967, ניהל משרד הדתות רק אתר עתיק אחד הקדוש ליהודים. כעת, בפינה השמאלית־עליונה של הקריקטורה, נראה מנכ"ל המשרד כשהוא מפזז לצד "ביח"ר למקומות קדושים", מעל שר הדתות שאך זה חזר שבע רצון מ"מסע רכישות בגדה", כשידיו מלאות אתרים קדושים כמו קבר רחל ומערת המכפלה בחברון.

במרכז מתאר זאב את השר כשהוא מרחף מעל גולת הכותרת של נכסיו, הכותל המערבי, כאילו היה השכינה בכבודה ובעצמה. בתוך כך מסמיך השר את "משמר הכותל", גרסה נוספת של עצמו במדי אבירים, להגן על הרחבה מרשויות אחרות המבקשות לעצמן נתח בשלל. זוג תיירים בתחתית הקריקטורה מבטא את המסר שמבקש הקריקטוריסט להעביר (בעוד יהודי חרדי מכסה את עיניו כדי להימנע ממראה האשה חשופת הזרועות). התיירים, המביטים בתימהון על אינספור השלטים המתקנים תקנות של קדושה והפרדה מגדרית, תוהים "איפה הכותל?".

אלא שהשאלה הבוערת מכולן נותרת פתוחה: מי מבין הפלגים הנִצים — פקידי משרד הדתות או הארכיאולוגים והאדריכלים החילונים המתנגדים להם — יתיר את החבל שאחז במקשה אחת את שתי הדמויות שבידי השר, האחת נושאת את התווית "דת" והשנייה את התווית "מדינה".

The Datican

ALONA NITZAN-SHIFTAN

Since the Hebrew word *dat* means "religion," the caricaturist Zeev suggested naming the events unfolding around the Western Wall "The Datican." On July 28, Zeev depicted the Minister of Religions celebrating his new-found status. Before 1967 the ministry managed a single ancient site of Jewish sanctity in West Jerusalem. Now, at the upper left corner of the caricature, the legendary general director of the ministry dances next to "the factory for the production of holy sites," while further below the minister himself returns, gratified, from "an acquisition tour in the West Bank," loaded with holy sites such as Rachel's Tomb and the Cave of the Patriarchs in Hebron.

At the center Zeev features the minister hovering over his prime asset, the Western Wall, like the Shechinah herself. He thus authorizes the "Wall Guard," another version of himself, this time in a knight's uniform, to protect the wall from other national agencies that want a share. A couple of tourists at the bottom of the caricature articulate the cartoonist's message (while an Orthodox Jew seemingly covers his eyes to avoid the sight of the sleeveless woman). Staring at multiple signs declaring rules of holiness and gender separation, the tourists wonder, "Where is the wall?" The more pressing question, however, was left open: which party, the clerks of the Ministry of Religions or the secular archaeologists and architects who opposed them, would untie the rope that held together the two figures in the minister's hands—one labeled "religion," the other, "state."

الداتيكان

ألونا نيتسان شيفتان

بما أن الكلمة العبرية دات تعني «الدين»، فقد اقترح الرسام الكاريكاتيري زئيف تسمية الأحداث التي تتكشف حول الحائط الغربي «داتيكان». في 28 تموز، رسم زئيف وزير الأديان الذي احتفل بمكانته الجديدة. قبل عام 1967، قامت الوزارة بإدارة موقع واحد قديم لليهود في القدس الغربية. والآن، في الزاوية العليا اليسرى من الكاريكاتور، يرقص المدير العام الأسطوري للوزارة إلى جانب «مصنع إنتاج الأماكن المقدسة»، بينما يعود الوزير نفسه في الأسفل، وهو مسرور من «جولة مشتريات في الضفة الغربية»، محمل بالمواقع المقدسة مثل قبر راحيل والحرم الإبراهيمي في الخليل. في مركز الكاريكاتور يعرض زئيف الوزير يحوم فوق طبقه الرئيسي، الجدار الغربي، مثل الشبينة نفسها. وهكذا فوض «الحرس»، وهو نسخة أخرى لنفسه، هذه المرة بزيّ الفارس، لحماية الجدار من الوكالات الوطنية الأخرى التي تريد حصة. يقوم اثنان من السياح في أسفل الكاريكاتور بتوضيح رسالة رسام الكاريكاتور (بينما كان يهودي أرثوذكسي يغمض عينيه على ما يبدو ليتفادى مشهد المرأة بلا أكمام). يحدق السائحون عند ظهور علامات متعددة يعلنون عن قواعد القداسة والفصل بين الجنسين، «أين الجدار؟». لكن السؤال الأكثر إلحاحًا كان مفتوحًا: أي حزب أو موظفو وزارة الأديان أو علماء الآثار العلمانيين والمهندسين المعماريين الذين عارضوهما، سيعترضون على العلاقة التي جمعت بين الشخصين في يدي الوزير — أحدهما يدعى «الدين»، والآخر «الدولة».

משמאל: זאב (יעקב פרקש), "הדתיקן", הארץ, 28.7.1967. אוסף זאב, המוזיאון הישראלי לקריקטורה וקומיקס, חולון. באדיבות נעמי פרקש־פינק ודורית פרקש־שוקי

Left: Zeev (Yaakov Farkash), "The Datican," *Haaretz*, 18 July 1967
The Zeev Collection, Holon Comic and Caricature Museum. Courtesy of Naomi Farkash-Fink and Dorit Farkash-Shuki

اليسار: زئيف (يعقوب فركش)، «الداتيكان»، هآرتس، 28 تموز 1967. مجموعة زئيف، المتحف الإسرائيلي للكاريكاتير والرسوم الهزلية، حولون. بإذن من نعمي فركش بينك ودوريت فركش شوكي

השטח נקי

טדי קולק

ב־7 ביוני, זמן קצר אחר שחיילינו הגיעו אל החומה, זרמו שמה אנשים מכל העיר, והחיילים התקשו לשכנעם שימתינו עד אשר תתחיל הפסקת האש. כאשר החלטנו לאפשר עלייה לרגל ראשונה תוך תשע־עשרה שנה, ביום רביעי הבא בחג השבועות, ציפינו שמאות־אלפים ישתתפו בה. הרגשות שנבלמו במשך דור, יפרצו לקראת האפשרות לגעת שוב באבני הקומה, להתפלל בקודש־הקודשים הזה שלנו. אבל איך יגיעו מאות־האלפים הללו אל הכותל דרך הסמטאות הצרות והמסוכנות?

התשובה היחידה היתה — סילוק הבקתות הרעועות של שכונת המוגרבים. קיבלתי אישור מהרצוג, נרקיס ודיין, וכינסתי ישיבה עם יעקב ינאי, יגאל ידין, האדריכל אריה שרון ועוד כמה אנשים. תחושתי המובהקת היתה: עשה זאת עכשיו! יתכן שאי־אפשר יהיה לעשות זאת מאוחר יותר, והכרח הוא לעשות זאת. כדי לקבל החלטה רשמית, פניתי אל קבוצת אנשי בעירייה, וגם הם אישרו את הצעד. אחרי כן הלכו ארכיאולוגים ומומחים אחרים לכותל ושרטטו מפה מדויקת, מה יש להרוס ומה אין להרוס, ואנו דאגנו לשיכון נאות למשפחות שהתגוררו בבתים האלה. במוצאי שבת, 10 ביוני, החלה העבודה של פינוי שכונת המוגרבים. תוך יומיים הושלמה המלאכה, והשטח היה נקי.

ברגע שנפתחה גישה אל הכותל, פרץ זרם אינסופי של אנשים אליו. אחר שנוקה שטח המוגרבים, היה הצורך הבא: דרך מירושלים המערבית אל החומה. סללנו גישה זמנית דרך הר ציון, כדי שאנשים יוכלו להגיע לחומה בלי לעבור בחלק הערבי של העיר, שבו נמשכו עדיין צליפות במידת־מה. ביום ראשון ה־11 ביוני, דאגתי שהדרך הזאת תושלם לקראת חג השבועות, שלושה ימים אחרי כן. דרוש היה מאמץ לא מעט כדי להביא להשלמת הכביש הזה. אולם ביום השבועות, החל עם שחר, למרות רוח בלתי נסבלת של חמסין, ביקרו יותר ממאתיים אלף איש ליד הכותל.

—

מתוך: טדי קולק בשיתוף עם עמוס קולק, *ירושלים אחת: סיפור חיים* (תל־אביב: ספריית מעריב, 1979), עמ' 212–213.

المنطقـــــة نظيفـــــة

تيدي كوليك

في السابع من حزيران، مباشرة بعد وصول قواتنا إلى الجدار [الغربي]، اندفع الناس من جميع أنحاء المدينة إلى هناك، وكان من الصعب على الجنود إقناعهم بالانتظار حتى يبدأ سريان وقف إطلاق النار. عندما قررنا السماح بأول رحلة حج خلال 19 سنة في يوم الأربعاء التالي، في عطلة عيد البواكير، توقعنا أن يشارك مئات الآلاف من الناس. إن المشاعر المكبوتة للجيل ستعبر عن نفسها في فرصة لمس حجارة الجدار مرة أخرى، للصلاة في أقدس الأماكن المقدسة. لكن كيف يصل مئات الآلاف إلى الجدار عبر الأزقة الضيقة الخطيرة؟

كان الجواب الوحيد هو التخلص من أكواخ الأحياء الفقيرة في حي المغاربة. تلقيت الضوء الأخضر من هرتسوغ، ونركيس، وديان، ودعيت إلى اجتماع بيعقوب ياناي، بيجال يادين، والمهندس المعماري أرييه شارون، وعدة آخرين. كان شعوري بالغ القوة: افعلها الآن. قد يكون من المستحيل القيام بذلك في وقت لاحق، ويجب القيام به. لجعل القرار رسميًا، التفت إلى مجموعة أعضاء المجلس البلدي من حزبي، ووافقوا على هذه الخطوة أيضًا. ثم ذهب علماء الآثار وخبراء آخرون إلى الجدار ووضعوا خريطة لما يجب أن يتم هدمه بالضبط وما لا ينبغي، ووجدنا أماكن مناسبة للعائلات التي كانت تعيش في تلك المباني. في ليلة السبت 10 حزيران، بدأت أعمال تطهير حي المغاربة. في غضون يومين تم إنجازه — انتهى وتم تنظيفه.

وبمجرد أن أصبح الوصول إلى الجدار متاحًا، توجه الكثير من الناس باتجاهه. بعد إخلاء وتنظيف حي المغاربة، كانت الحاجة الواضحة التالية عبارة عن شق طريق من القدس الغربية إلى الجدار. لقد بنينا طريقًا مؤقتا عبر جبل النبي داود حتى يتمكن الناس من الوصول إلى الجدار دون عبور الجزء العربي من المدينة، حيث ما زال بعض القنص مستمرًا. يوم السبت، 11 حزيران، رتبت ليتم الانتهاء من هذا الطريق في عطلة عيد البواكير بعد ثلاثة أيام. استغرق الأمر بعض الزحزحة لإنهاء الطريق. لكن بداية من الفجر، وعلى الرغم من الرياح الصحراوية الحارة غير المحببة (الرياح الخمسينية)، زار أكثر من 200000 شخص الحائط.

—

هذا النص مأخوذ من السيرة الذاتية للعمدة السابق للقدس، تيدي كوليك (1911-2007). نشر أصلًا في كتاب تيدي كوليك، من أجل القدس: الحياة، مع عاموس كوليك (نيويورك: راندوم هاوس، 1978).

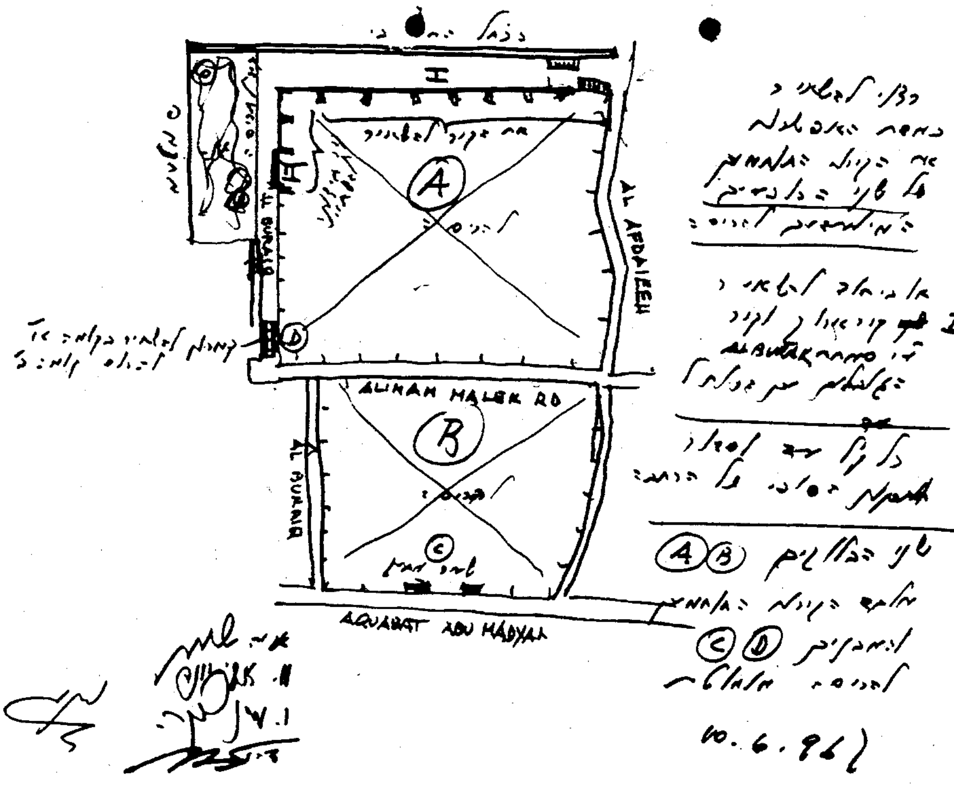

מתווה להריסת רובע המוגרבים, 10.6.1967. באדיבות ארכיון המדינה
Sketch for the demolition of the Mughrabi Quarter, June 10, 1967. Courtesy of Israel State Archives
رسم هدم لحي المغاربة، 10 حزيران 1967. بإذن من أرشيف دولة إسرائيل

בתים ברובע המוגרבים, העיר העתיקה של ירושלים, על רקע כיפת הסלע והר הבית, 1945. צילום: קק"ל, לע"מ
Buildings in the Mughrabi Quarter, the Old City of Jerusalem, with Dome of the Rock and the Temple Mount in the background, 1945. Photo: JNF, GPO
بيوت في حي المغاربة، البلدة القديمة في القدس، وفي الخلف نرى قبة الصخرة والحرم الشريف، 1945. تصوير: الصندوق القومي لإسرائيل، مجموعة الصور الوطنية

Finished, Clean

TEDDY KOLLEK

ON JUNE 7, soon after our troops reached the [Western] Wall, people from throughout the city rushed there, and it was difficult for the soldiers to convince them to wait until a cease-fire went into effect. When we decided to allow the first pilgrimage in nineteen years on the following Wednesday, the holiday of Shavuot, we expected hundreds of thousands of people to take part. The pent-up feelings of the generation would express themselves in the chance to touch the stones of the Wall once more, to pray at this holiest of the Holy Places. But how would these hundreds of thousands reach the Wall through the dangerous narrow alleyways?

The only answer was to do away with the slum hovels of the Moghrabi Quarter. I received the go-ahead from Herzog, Narkiss, and Dayan and called a meeting of Ya'acov Yanai, Yigael Yadin, the architect Arieh Sharon, and several others. My overpowering feeling was: do it now; it may be impossible to do it later, and it must be done. To make the decision formal, I turned to my own Municipality group, and they approved the move as well. Then the archaeologists and other experts went to the Wall and drew a map of exactly what should be torn down and what should not and we found proper accommodations for the families that were living in those hovels. On the night of Saturday, 10 June, the work of clearing the Moghrabi Quarter began. In two days it was done—finished, clean.

Once the Wall was made accessible, an endless stream of people surged toward it. After the Moghrabi area had been cleared, the next obvious need was a road from West Jerusalem to the Wall. We had built a temporary route across Mount Zion so that people could reach the Wall without crossing the Arab part of the city, where some sniping was still going on. On Saturday, June 11, I arranged for this road to be completed by the Shavuot holiday three days later. It took some hustling to get the road finished. But beginning at dawn, on Shavuot, in spite of the unbearably hot desert wind (hamsin), more than 200,000 people visited the Wall.

—

From the autobiography of the former mayor of Jerusalem, Teddy Kollek (1911–2007). Originally published in Teddy Kollek, *For Jerusalem: A Life*, with Amos Kollek (New York: Random House, 1978).